

ISSN: 1814 - 6961
E-ISSN: 2788-9718

ОТАН ТАРИХЫ

ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛ

Үш айда бір рет шығатын ғылыми журнал
2022, № 2 (98)

2 /2022

Құрылтайшы:

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі
Ғылым Комитеті
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты

Бас редакторы:

Қабылдинов Зиябек Ермұханұлы

Редакциялық алқа:

Абдырахманов Т.А. (Бішкек, Қырғызстан), Аблажей Н.Н. (Новосибирск, Ресей), Аяған Б.Г. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан), Әбусейітова М.Х. (Алматы, Қазақстан), Әбіл Е.А. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан), Әжіғали С. (Алматы, Қазақстан), Әлімбаев Н. (Алматы, Қазақстан), Жұмағұлов Қ.Т. (Алматы, Қазақстан), Көмеков Б.Е. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан), Кудряченко А.И. (Киев, Украина), Любичанковский С.В. (Орынбор, Ресей), Мұқтар Ә. (Атырау, Қазақстан), Петер Финке (Цюрих, Швейцария), Смағұлов О.С. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан), Сыдықов Е.Б. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан), Уяма Томохико (Саппоро, Жапония)

Жауапты редактор:

Құдайбергенова Айжамал Ибрагимқызы

Ғылыми редактор:

Қозыбаева Махаббат Мәлікқызы

Жауапты хатшы

Мурзаходжаев Қуаныш Мәдиұлы

Техникалық хатшылар:

Зікірбаева В.С., Бауыржан С.

Редакцияның мекен-жайы:

050100, Қазақстан Республикасы,
Алматы қ., Шевченко көшесі, 28
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
«Отан тарихы» журналының редакциясы

Сайтқа сілтеме: <https://otan.history.iie.kz>

Тел.: +7 (727) 272-46-54.

E-mail: otanhistory@gmail.com.

Журнал Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде
1998 ж. 9 наурызда тіркеліп, N 158-ж куәлігіне ие болды.

Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да көшірмелерге
түсіргенде міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.

Учредитель:
Министерство Образования и науки Республики казахстан
Комитет Науки
Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова

Главный редактор:
Кабульдинов Зиябек Ермуханович

Редакционная коллегия:
Абдырахманов Т.А. (Бишкек, Кыргызстан), Аблажей Н.Н. (Новосибирск, Россия), Аяган Б.Г. (Нур-Султан, Казахстан), Абусейтова М.Х. (Алматы, Казахстан), Абил Е.А. (Нур-Султан, Казахстан), Ажигали С. (Алматы, Казахстан), Алимбай Н. (Алматы, Казахстан), Жумагулов К.Т. (Алматы, Казахстан), Кумеков Б.Е. (Нур-Султан, Казахстан), Кудряченко А.И. (Киев, Украина), Любичанковский С.В. (Оренбург, Россия), Мухтар А. (Атырау, Казахстан), Петер Финке (Цюрих, Швейцария), Смагулов О.С. (Нур-Султан, Казахстан), Сыдыков Е.Б. (Нур-Султан, Казахстан), Уяма Томохико (Саппоро, Япония)

Ответственный редактор
Кудайбергенова Айжамал Ибрагимовна

Научный редактор
Козыбаева Махаббат Маликовна

Ответственный секретарь
Мурзаходжаев Куаныш Мадиевич

Технический секретарь
Зикирбаева В.С., Бауыржан С.

Адрес редакции:
050100, Республика Казахстан,
г. Алматы, ул. Шевченко, 28
Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова
Редакция журнала «Отечественная история»

Ссылка на сайт: <https://otan.history.iie.kz>
Тел.: +7 (727) 272-46-54.
E-mail: otanhistory@gmail.com.

Журнал в Министерстве информации и общественного согласия Республики Казахстан
Зарегистрирована 9 марта 1998 г., имеет свидетельство N 158-Ж.

При перепечатке статей, съемке на микрофильмах и других копиях обязательно
делается ссылка на журнал.

Founder:

Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan
Committee of Science
Institute of History and Ethnology named after Ch.Ch. Valikhanov

Chief editor

Kabuldinov Ziyabek Yermukhanovich

Members of editorial board:

Abdyrakhmanov T.A. (Bishkek, Kyrgyzstan), Ablazhey N.N. (Novosibirsk, Russia), Ayagan B.G. (Nursultan, Kazakhstan), Abuseitova M.H. (Almaty, Kazakhstan), Abil E.A. (Nur-Sultan, Kazakhstan), Azhigali S. (Almaty, Kazakhstan), Alimbay N. (Almaty, Kazakhstan), Zhumagulov K.T. (Almaty, Kazakhstan), Kumekov B.E. (Nur-Sultan, Kazakhstan), Kudryachenko A.I. (Kiev, Ukraine), Lyubichankovsky S.V. (Orenburg, Russia), Mukhtar A. (Atyrau, Kazakhstan), Peter Finke (Zurich, Switzerland), Smagulov O.S. (Nur-Sultan, Kazakhstan), E.B. Sydykov (Nur-Sultan, Kazakhstan), Uyama Tomohiko (Sapporo, Japan)

Executive Editor

Kudaibergenova Aizhamal Ibragimovna

Scientific Editor

Kozybayeva Makhabbat Malikovna

Executive Secretary

Murzakhodzhayev Kuanysh Madievich

Technical secretary

Zikirbayeva V.S., Bauyrzhan S.

Editorial office address:

050100, Republic of Kazakhstan,
Almaty, Shevchenko str., 28
Institute of History and Ethnology named after Ch.Ch. Valikhanov
Editorial board of the magazine «History of the homeland»

Link to the website: <https://otan.history.iie.kz>

Tel.: +7 (727) 272-46-54.

Email address: otanhistory@gmail.com .

Journal in the Ministry of Information and public consent of the Republic of Kazakhstan
registered on March 9, 1998, has certificate No. 158-Zh.

When reprinting articles, shooting on microfilm and other copies,
a link to the magazine is necessarily made.

- AP RK, F. 141, O. 1, D. 853, L. 17 [in Russian].
- Azaly Kitap – Kniga skorbi. Rasstrel'nyye spiski. Almaty, Almatinskaya oblast', Vypusk 1, Almaty, 1996, Obshchestvo «Adilet-Spravedlivost'» [in Russian].
- Byudzhethnoye professional'noye obrazovatel'noye uchrezhdeniye Omskoy oblasti «Meditsinskiy kolledzh». Istoriya uchilishcha: 1852-1878. Omsk, 2002 // URL: medcoll.ru (data obrashcheniya - 15 fevralya 2022) [in Russian].
- Gosudarstvennyy arkhiv Respubliki Kazakhstan (TSA RK). F. 929. O. 1, D. 557. L.1. Turgenskiy ovtsesovkhov Almatinskoy oblasti, Kazakhskaya SSR [in Russian].
- Istoriya Kazakhstana s drevneyshikh vremen do nashikh dney v pyati tomakh. T. 4, Almaty, Atamura, 2010 [in Russian].
- Iz istorii podgotovki fel'dshero v dorevolyucionnom Kazakhstane, Almaty, 2012 // URL: <https://oldmedik.ru/istoriya-mediciny/241-iz-istorii-podgotovki-feldshero-v-dorevolyucionnom-kazahstane.html> (data obrashcheniya - 15 fevralya 2022) [in Russian].
- Lichnyy arkhiv sem'i Aybasova [in Russian].
- Omarbekov T. Pis'mo shesti. Almaty, «Kazakhstanskaya pravda», 1997, № 198 [in Russian].
- Pis'mo shesti. Kto i o chem pisal Iosifu Stalinu. Almaty, Argumenty i fakty Kazakhstan, 2009, № 4 [in Russian].
- Seyfullin S. Ternistyy put'. Alma-Ata: Zhazushy, 1975 [in Russian].
- Sobraniye normativnykh aktov RSFSR, 1921. № 26 [in Russian].
- Stalin I., Itogi pervoy pyatiletki: Doklad na ob'yedinennom plenumе TSK i TSKK VKP(b). 7 yanvarya 1933. Moscow, Partisdat, 1933 [in Russian].
- Stalin I., O rabote v derevne: Rech' ot 11 yanvarya 1933. Moscow, «Pravda», 1933 [in Russian].
- Subkhanberdina U., Dauytov S. (red.), Aykap, Almaty, Kazakhskaya entsiklopediya, 1995 [in Kazakh].
- Tabel'nyy list B. Aybasova, Lichnyy arkhiv sem'i Aybasova, s. 1 [in Russian].
- Vremennyy sertifikat Minsel'khoza. Omsk. 17 maya 1917 g. Lichnyy arkhiv sem'i Aybasovykh [in Russian].
- Fuchik Dzh. Reportazh s petley na sheye. Moscow, 1947 // URL: https://bookscafe.net/book/fuchik_yulius-reportazh_s_petley_na_shee-30087.html (data obrashcheniya - 15 fevralya 2022) [in Russian].
- Yung, C. Ob arkhetypakh i kollektivnom bessoznatel'nom. Moscow, AST, 1960 [in Russian].
- Yurevich A. Sotsial'naya psikhologiya revolyutsiy. Psikhologiya. Zhurnal Vysshey shkoly ekonomiki, 2006, T. 3, № 4, P. 110–132 [in English].

FTAMP 03.20.00

DOI 10.51943/1814-6961_2022_2_169

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ САУАТСЫЗДЫҚТЫ ЖОЮ НАУҚАНЫНЫҢ ЖҮЗЕГЕ АСЫРЫЛУЫ

Әбікей Арман Мұратұлы^{1*ID}, Қайыпбаева Айнагүл Толғанбайқызы^{1ID}
Оспанова Рысгүл Рамазанқызы^{2ID}

¹Ш.Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты, Қазақстан, Алматы.

²Абай атындағы ҚазҰПУ. Қазақстан, Алматы.

* Автор-корреспондент

E-mail: abikey.arm@mail.ru (Әбікей), aina__78@mail.ru (Қайыпбаева), ablai_angel@mail.ru (Оспанова)

Түйіндеме. Мақалада 1920-1930 жылдардағы елдегі сауатсыздықты жою науқаны қарастырылады. XIX ғасырдың аяғынан бастап қазақ қоғамының сауатсыздық мәселесі аса маңызы бар өткір мәселе ретінде қойыла бастайды. Большевиктердің сауатсыздықты жою жөніндегі жарлыққа қол қою арқылы ересек халықты сауаттандыруды ұйымдастыру кеңестік билік органдарының жұмысындағы маңызды бағыттардың біріне айналады. Науқан барысында туындаған экономикалық қиындықтар азамат соғысының ауыр зардаптарына – күйреушілікке, аштыққа, материалдық және қаржылық ресурстардың жетіспеушілігіне байланысты болды. Сауатсыздықты жою процесіндегі әлеуметтік-психологиялық қиындықтар негізгі білім алушы тобының жасына байланысты консерватизмімен және адамдардың қалыптасқан жағдайда оқуға уақыт жұмсағысы келмеуімен байланысты болды. Ұйымдастырушылық-кадрлық және әдістемелік қиындықтар сауатсыз халықтың әлеуметтік біркелкі еместігінен, мұғалім кадрларының тапшылығына, ересек тұрғындарға бейімделген оқу-әдістемелік құралдарды қысқа мерзімде әзірлеу қажеттілігіне байланысты болды. Сонымен қатар, әлеуметтік-экономикалық, әлеуметтік-саяси қиындықтар негізінде бірнеше қабат орын алған аштық пен жазу реформаларының жатқандығы көрсетіледі.

Кілт сөздер: сауатсыздықты жою, мәдени жорық, әліпби, бастауыш мектеп, саужай.

Мақала «XX ғ. 20-30 жж. дәстүрлі қазақ қоғамын жаңғырту саясатындағы зайырлы білім мен ағарту жүйесі» жобасын жүзеге асыру аясында орындалды

МРНТИ 03.20.00

РЕАЛИЗАЦИЯ КАМПАНИИ ПО ЛИКВИДАЦИИ НЕГРАМОТНОСТИ В КАЗАХСТАНЕ

Абиkey Арман Муратулы^{1*ID}, Каипбаева Айнагуль Толганбайқызы^{1ID},
Оспанова Рысгуль Рамазановна^{2ID}

¹Институт Истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова, Казахстан, Алматы.

²КазНПУ имени Абая, Казахстан, Алматы.

* Автор-корреспондент

E-mail: abikey.arm@mail.ru (Абиkey), aina_78@mail.ru (Каипбаева), ablai_angel@mail.ru (Оспанова)

Аннотация. В статье рассматривается кампания по ликвидации неграмотности в Казахстане 20-30 годы XX в. С начала XX века проблема неграмотности в казахском крае стала подниматься как острая проблема общества. Одним из важнейших направлений в работе советской власти была организация обучения грамотности взрослых после принятия большевиками декрета о ликвидации неграмотности. Экономические трудности, сохранявшиеся в течение всей кампании, были связаны с тяжелыми последствиями Гражданской войны – разорением, голодом 20-30-х годов, нехваткой финансовых ресурсов. Социально-психологические трудности были связаны с нежеланием основной группы учащихся учиться в сложных условиях для жизни. Организационные, кадровые трудности были обусловлены социальным неравномерностью неграмотного населения, нехваткой учителей, необходимостью разработки учебных пособий для обучающегося взрослого населения. Кроме того, отмечается, что в основе социально-экономических, общественно-политических трудностей лежат голод и неоднократные реформы казахского алфавита.

Ключевые слова: ликвидация неграмотности, культпоход, алфавит, начальная школа, ликбез.

IRSTI 03.20.00

IMPLEMENTATION OF THE LITERACY CAMPAIGN IN KAZAKHSTAN

Abikey Arman Muratuly^{1*ID}, Қайыпбаева Айнагуль Толганбайқызы^{1ID},
Ospanova Rysgul Ramazankyzy^{2ID}

¹Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology, Almaty, Kazakhstan.

²Abay KazNPU, Almaty Kazakhstan.

*Corresponding author

E-mail: abikey.arm@mail.ru (Abikey), aina__78@mail.ru (Kaipbaeva), ablai_angel@mail.ru (Ospanova)

Abstract. The article discusses the campaign to eliminate illiteracy in Kazakhstan 20-30 years of the twentieth century. Since the beginning of the XX century, the problem of illiteracy in the Kazakh region began to rise as an important problem of society. One of the most important directions in the work of the Soviet government was the organization of adult literacy training after the Bolsheviks adopted the decree on the elimination of illiteracy. The economic difficulties that persisted throughout the campaign were associated with the severe consequences of the Civil War – ruin, famine of the 20-30s, lack of financial resources. Socio-psychological difficulties were associated with the unwillingness of the main group of students to study in difficult living conditions. Organizational and personnel difficulties were caused by the social unevenness of the illiterate population, the shortage of teachers, the need to develop textbooks for the adult population studying. In addition, it is noted that hunger and repeated reforms of the Kazakh alphabet are at the heart of socio-economic, socio-political difficulties.

Key words: elimination of illiteracy, cultural trip, alphabet, primary school, likbez

Кіріспе. 1917 жылдың Қазан төңкерісінен кейінгі Қазақстандағы мәдени қайта құрулардың негізгі бағыты жаппай сауатсыздықты жою және халық ағарту ісін дамыту болды. XX ғасырдың басында Қазақстанның халық ағарту саласы терең дағдарысты бастан кешірді. Халықтың басым көпшілігі оқуды

да, жазуды да білмеді, миллиондаған балалар мектепке бармады, оқу орындары мен педагогикалық кадрлардың тапшылығы өткір болды.

Сондықтан большевиктер халық ағарту саласында жан-жақты және шешуші шараларды жүзеге асыруға кірісе отырып, екі мақсатқа қол жеткізуге үміттенді: оның бірі, қарапайым халықтың сеніміне ие болу, екіншісі, бұқараның санасында марксистік-лениндік идеологияны бекіту.

Материалдар мен әдістер. Ғылыми-ізденіс жұмыстарының нәтижесінде Қазақстан Республикасының орталық мемлекеттік мұрағаты мен Қазақстан Республикасының президенті мұрағатында сақталған құжаттар кеңінен пайдаланылды. Сонымен қатар, ішінара Семей облысының мемлекеттік мұрағаты мен Қарағанды облысының мемлекеттік мұрағатының құжаттары пайдаланылды. Зерттеу барысында Бүкілодақтық және республикалық басқару органдарының сауатсыздықты жою жөніндегі шешімдері мен жергілікті жерлердегі нәтижелер арасындағы байланысты бақылауға мүмкіндік беретін дедуктивті әдіс қолданылды. Қазақстан халқы арасында сауатсыздықты жоюды жүзеге асыруда оқиғалар тізбегін талдау кезінде хронологиялық реттілік әдісі де қолданылды. Сонымен қатар, тарихи-салыстырмалы әдісті қолдану бізге орталық мемлекеттік органдар мен жергілікті билік органдарының сауатсыздықты жою бағытындағы жұмысты жүзеге асырудағы қызметін салыстыруға, сондай-ақ олардың қызметін нақты нәтижелерімен салыстыруға мүмкіндік берді.

Талқылау. Кеңестік кезеңнің барлық ғылыми басылымдары мен әдебиеттері марксистік-лениндік көзқарасқа сәйкес келетін тенденциялық сипатта болғанын ескеру қажет (Дейнеко, 1957; Измаилов, 1973; Елагин, 1966; Бендриков, 1960; Богданов, 1964; Зиновьев, 1961; Гречишкин, 1976;). Қазақстандық авторлардың шығармалары да осы бағытта жазылды (Бережа, 1930; Баишев, 1961; Бержанов, 1965; Канапин, 1964; Сембаев 1968; Есенжолова, 1966; Суюншалиев, 1971; Зиманов, 1975; Біткенбаева, 1982). Шетел тарихнамасы кеңестердің білім беру саласындағы өзгерістері жаңа идеологиялық гегемония құрудың көмекші құралы ретінде қарастырды (Фицпатрик, 1979, Эклоф 1987). Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін зерттеушілер бұл мәселе бойынша қалыптасқан стереотиптерден бас тартуда. Тәуелсіздік жылдардағы отандық әдебиеттерде бұл тақырып социалистік, мәдени құрылыстарға арналған зерттеулерде объективті, шынайы тұрғыдан зерттелуде.

Нәтижелері. Кез-келген халық өзінің даму тарихында қоғамның сауаттылық мәселесін ең маңызды әлеуметтік-саяси мәселе ретінде көтеріп, оны шешуді мемлекеттің үдемелі дамуының алғышарты деп білді. XX ғасырға сауатсыздықтан арылмаған күйде жеткен елдердің бірі Ресей және оның құрамындағы отары – Қазақ өлкесі болды. 1897 жылғы өткен Жалпыресейлік халық санағы империядағы тұрғындардың 21,1% ғана сауатты екендігін көрсетті (Вестник воспитания, 1906:47). Ал империяның отар өлкелердегі сауаттылық деңгейі бұдан да төмен еді. Әрине мұнда жергілікті халықтардың ана тілінде сауаты барлары ескерілмеді, дегенмен өлке халықтарының оның ішінде қазақ халқының сауаттылық деңгейі мейлінше төмен болды. XX ғ. басында Ресейде 89 губерния мен облыс болса, сауаттылық деңгейі жағынан осылардың арасында Жетісу облысы 86-шы орында, Сырдария облысы 85-ші орында, Семей облысы 84-ші орында, Орал облысы 76 орында, Ақмола облысы 75-ші орында тұрған болатын (Статистические сведения, 1902: 110). Бұл Ресей империясы құрамына кірген халықтардың арасында жоғарыда аталған губернияларды қамтыған қазақ халқы сауаттылық жағынан ең соңғылардың қатарында болғандығын көрсетеді. Мұндай жағдайдың орын алу себептерінің бір үшы империялық саясаттың ұстанымынан туындайды. Мысалы, Орынбордың әскери губернаторы Сухтелен: «Қазақтарды жайландыру, оларды Еуропа халықтары жеткен биікке көтеру тәрізді әсіре ниетпен мен әуре болмаймын. Мен қазақтардың мәңгі малшы, көшпенді болып қалғанын, ешқашан астық екпегенін, ғылымды ғана емес, тіпті қолөнерді де білмегенін жан-тәніммен қалаймын» – дейді (Измаилов, 1973: 45). Бұған қоса қазақтың көшпелі өмір салты, өнеркәсіп салаларының дамымағандығы, арнайы техникалық оқу орындарының болмауы – осының бәрі томаға-тұйық қоғамда сауатсыздықтың сақталып қала беруіне себеп болды.

Бірінші орыс революциясынан кейін қалыптаса бастаған қазақ саяси ағымдары өлкеде білім беру жөнінде өздерінің ұстанымдарын білдіре бастайды. «Айқап» журналы мен «Қазақ» газетінде пікір талас пен талқылаудан өткен оқу-ағарту мәселесі қазақ ұлт-азаттық қозғалысы бағдарламасының басты міндеттерінің біріне айналады. 1917 ж. 21-26 шілде аралығында өткен тұңғыш жалпықазақ съезінде оқу-ағарту ісіне байланысты «бастауыш білім жалпыға міндетті болсын, бастапқы екі жылда оқу баланың ана тілінде жүрсін, мектеп оқулықтары және мерзімді басылым «Қазақ» газеті емлесімен жазылсын деп қаулы етеді. Ал сол жылы өткен II-ші жалпықазақ съезінде оқу-ағарту ісі тағы қаралып, 5 адамнан тұратын комиссия құрылады. Съезд комиссияға қазақ-қырғыз елінде оқу ісін жүргізу тұжырымдамасын жасап, талқыға ұсынуды, сондай-ақ тез арада қазақ мектептері үшін оқу бағдарламасын дайындауды және міндетті түрде оқулықтар жазу ісін ұйымдастыруды жүктеді (Қойгелдиев, 2008: 390,434).

Алайда, жалпыға бірдей сауаттылық үшін күрес большевиктер билікке келгеннен кейін басталды. Сауатсыздықты жою майданы большевиктік жоспардағы іске асырылатын әлеуметтік-саяси эксперименттерінің бірі ретінде қарастырылып, бұл науқанға үлкен мән берілді. Большевиктер капитализмнен социализмге өту дәуіріндегі түбегейлі өзгерістерді сауаттылықтың өсуімен тікелей

байланыстырды. 1917 жылғы Қазан революциясынан кейін Ресейде бағдарламаны жүзеге асыру үшін қолайлы саяси, әлеуметтік жағдайлар жасалды. Большевиктердің жаңа қоғам құрудағы стратегиялық міндеті – жаңа рухани қасиеттерге, моральдық нормалар мен көзқарастарға ие болатын тұлғаны қалыптастырумен тығыз байланысты болды. Жалпы сауатсыздығы басым елде мұндай ауқымды мәселені шешу, елдегі ересек тұрғындарының сауатсыздығын жоймайынша мүмкін емес еді.

Сауатсыздықты жою мемлекеттік саясаттың бір бөлігіне айналды және халықтың негізгі бөлігін мәдениетке баулу ретінде ғана емес, сонымен бірге елдің экономикалық өміріне саналы қатысуды, жалпы әлеуметтік ағарту мен большевиктердің саяси жеңісін қамтамасыз етудің міндетті шарты ретінде қарастырылды. Сауатсыздықты жоюға мемлекеттік тұрғыдан әрі кешенді келуге талпынысы Түркістан АССР Кеңестері Орталық Атқару Комитетінің 1919 жылғы 3 желтоқсанда қабылдаған «Ересек тұрғындар арасына міндетті оқуды енгізу туралы» декретінен барынша айқын көрінді. Қазақстанда мұндай құжаттың қабылдануы кешеуілдегенімен жергілікті кеңестер сауатсыздық мәселесін қолға алып шешіп жатты. Мәселен, ҚазАКСР-і құрылмай тұрып, 1918 жылдың сәуір айында Семей уездік Кеңесі жанындағы ағарту бөлімі сауатсыз ересектерді жазуға, сызуға, шала сауаттыларды бастауыш мектепке үйрететін 3 айлық курстар ашады (Нурпеисов, 1968: 153). Жұмысшы және солдат депутаттарының Әулие-Ата қалалық Кеңесі сауатсыздыққа қарсы жұмысты 1917 жылдың желтоқсанында бастап кеткен еді. Кеңес шешіміне сәйкес сауаттылық мектебі ашылып, оған қажетті ақша бөлінетін болды. Сауат ашу мектептерінің жүйесін кеңейтіп, материалдық техникалық базасын нығайтуға, оларды мұғалім кадрлармен қамтамасыз етуге бағышталған нақты шаралар Бөкей облыстық Кеңестерінің I съезінде (1918 жылғы мамыр) егжей-тегжейлі қаралып, белгіленді (Летопись событий, 1967: 225).

Түркістан АССР-да 1920 ж. 17 қыркүйекте қабылданған «Халық арасындағы сауатсыздықты жою туралы» декретте 1919 ж. шыққан декреттің кемшіліктері түзетіліп, толықтырылып, оның орындалуын Халық Ағарту Комиссариатына жүктенді. Оған халық үйлерін, шіркеулерді, діни үйлерді, клубтарды, жеке меншіктегі үйлерді, фабрикалар мен зауыттардағы, кеңес мекемелеріндегі лайықты деген бөлмелерді сауатсыздықты жою ісіне пайдалануға құқық берілді. РКП-ның жергілікті ұяшықтары, коммунистік жастар одағы, кәсіпшілер одағы, әйелдермен жұмыс істеу комиссиялары, т.б. бұл науқанға тартылатын болды (Культурное строительство, 1973: 153).

Қазақстанда білім беру және сауатсыздықпен күрес мәселесі бойынша 1918 жылдың қыркүйек айында мұғалімдердің I-ші съезі өтсе, келесі 1919 жылдың қаңтарында 2-ші съезі өтті (Зиманов, 1975: 210). Қаралған мәселелер қатарында оқу-ағарту саласының материалдық базасын, кадрлық әлеуетін нығайту, әдістемелі жұмыстарды жетілдіру, сауатсыздықпен күресті күшейту болды. Қазақстанда сауатсыздықпен күрестің жандануына ХКК 1919 ж. 26 желтоқсанда қабылдаған «РСФСР халықтары арасындағы сауатсыздықты жою туралы» декреті түрткі болды. Декрет 8 бен 50 жас арасындағы сауатсыздарды ана тілінде немесе орыс тілінде мемлекеттік мектеп жүйесі арқылы жазу мен оқуға үйретуді күн тәртібіне қойды. Бұл жұмыстың мерзімін жергілікті Кеңестер анықтайтын болды. Халық ағарту комиссариаты мен оның жергілікті органдарына сауаты бар азаматтарды еңбек міндеті ретінде сауатсыздықты жоюға жегу құқы берілді (Декреты, 1957: 43).

«Сауатсыздықты жою туралы» жарлыққа қол қою арқылы ересек тұрғындарды сауаттылыққа оқытуды ұйымдастыру барлық деңгейдегі билік органдарының жұмысындағы басты бағыттардың біріне айналды. Сонымен қатар ол экономикалық, әлеуметтік-психологиялық, ұйымдастырушылық, кадрлық және әдістемелік сипаттағы маңызды қиындықтарды еңсерумен байланысты болды. Экономикалық қиындықтар азамат соғысының ауыр зардаптарына – күйреушілікке, аштыққа, әлеуметтік мәселелерді шешуде материалдық және қаржылық қаражаттың жетіспеушілігіне байланысты болды.

1918-1920 жылдары сауатсыздықты жою ісіне орасан зор қиыншылығы мен кедергісін азамат соғысы алып келді. Азамат соғысының салдарынан бұрыннан қалған немесе жаңадан салынған азын-аулақ мектеп ғимараттары қирады, ондағы кітаптар мен оқулықтар талан-таражға түсті, өртенді. Өлкеде еңсесін көтеріп келе жатқан оқу-ағарту ісін титықтатып оның материалдық базасы бүліншілікке ұшырап, мұғалімдер қауымы сиреп кетті. Соғыс жылдарында жалғыз ғана Петропавл уезінде 13 мың қазақ құрбан болса, Атбасар уезінде 55 мың адам шығын болды. Бүкіл республика бойынша 260 мыңнан астам шаруашылық күйреп, тұрғын үй мен мекемелердің 50%-дан астамы қирап қалған еді (Елагин, 1966: 148). Семей облысы Арқат ауылының азаматы, мұғалім Сауық Кемелбайұлы, әйелі Күлекен екеуін киізге орап, мектебімен бірге өртеп жіберген. Осы өңірде кеңестік мұғалім Рамазан Әбішевті 1918 жылы кескілеп өлтірді (Біткенбаева, 1982: 51).

Сонымен қатар, сауатсыздықты жою барысындағы әлеуметтік-психологиялық қиындықтар негізінен ересек білім алушылардың жасына байланысты консерватизмімен ғана емес, сонымен бірге адамдардың өмір сүру үшін қиын күрес жағдайында оқуға уақыт жұмсағысы келмеуіне де байланысты болды. Ересек білім алушылардың әдеттегі күнделікті жұмыстарының өзі көп болатындықтан, олар сауатсыздықпен күрес ісіне қажетті ынталары мен күш-жігерлері жеткіліксіз болды (Внешкольный отдел, 1920: 1).

Сауатсыздықты жою жөніндегі мемлекеттік саясатты іске асыру үшін мемлекеттік және қоғамдық ұйымдарды қамтитын кең тармақталған институционалдық жүйе құрылды. Онда басты рөлді Ағарту Халық Комиссариаты және 1920 жылы оның қарамағында құрылған Бас саяси ағарту сияқты мемлекеттік құрылымдар атқарды. Сауатсыздыққа қарсы күрестің маңызды кезеңі 1920 жылы 19 маусымда сауатсыздықты жою жөніндегі Бүкілресейлік төтенше комиссияның (СЖБТК) құрылуы болды. Комиссия осы бағыттағы барлық жұмыстарға басшылық жасай бастады. СЖБТК-ға бағынышты комиссиялар жергілікті (губерниялық, уездік, болыс) саяси ағарту ұйымдарында да ұйымдастырылды. Олар оқытушылар кадрларын даярлауды, оқу құралдарын шығаруды, сауатсыздықты жою пункттерін, сауат ашу мектептерін ұйымдастыруды басқарды. Комиссия мүшелері төтенше өкілеттіктерге ие болды. Олар еңбек міндеткерлігі арқылы сауатсыздықты жою жұмысына қажетті адамдарды тарта алатын болып, және олардың талаптары дереу орындалып отырды. Төтенше комиссияның жергілікті құрылымдары Түркістан республикасында ертерек пайда болып (1920 ж. 11 желтоқсан) (Культурное строительство в ТАССР, 1973: 160), Қазақстанның басқа бөлігінде кешеуілдеп құрылды.

Сауатсыздықты жою жөніндегі төтенше комиссияның жергілікті құрылымдары мен Ағарту комиссариаты қызметі іске қосылғаннан кейін республикадағы оқу-ағарту ісі қарқын ала бастайды. Қазақ АКСР-де 1920-21 оқу жылында мектептің саны 2413-ке жетсе, онда 144 мың оқушы оқып жатты. Сол жылы мектептерде 4824 мұғалім сабақ берді (Бүйімбаева, 1996: 3). Бастапқыда, сауатсыздықты жою процесі билік талап еткеннен әлдеқайда баяу жүрді. Жалпы сауат ашу процесі қалай ұйымдастырылды? Сауаты жоқтардың саны 15 адамнан асатын әрбір елді мекенде сауатсыздықты жою жөніндегі сауаттылық мектебі – пункт (ликпункт) болуға тиіс еді. Оқу бағдарламасына оқу, жазу, есеп кірді.

1920 жылдардың басында бағдарлама идеологиялық хабарларды қабылдауға қажетті дағдыларды дамыту арқылы кеңейтілді. Ликпункттердегі сабақтар баспа және жазбаша шрифттерді оқуға ғана емес, өмірде және қызметтік істерде қажетті қысқаша жазбалар жасауға, бүтін және бөлшек сандарды, пайыздарды оқу және жазу, диаграммалар мен сызбаларды да түсінуге үйретті. Сонымен қатар білім алушыларға Кеңес мемлекеті құрылысының негізгі мәселелері түсіндірілді. Ликпункттерде оқу мерзімі 3-4 ай болып белгіленді.

Жаңа экономикалық саясатқа көшуімен және мектептен тыс білім беру мекемелерінің жергілікті бюджетке өтуімен оқу орталықтарының желісі айтарлықтай қысқарды. Бірақ 1920 жылдардың ортасына қарай ол қалпына келтіріліп, кеңейтілді. Сол сияқты, сауатсыздықты жоюды жүзеге асыруда жалпылама, жадағай мақсатты шаралардың орнын жас шамасына, әлеуметтік тобына бағытталған арнайы мақсатты шаралар алмастырды. 1922 жылы сауатсыздықты жою бойынша І-ші Бүкілодақтық съезд өткізілді, онда 18-30 жас аралығындағы өнеркәсіп кәсіпорындары мен совхоздардың жұмысшыларын бірінші кезекте сауаттылыққа оқыту қажет деп танылды. 1922 жылы желтоқсанда еліміздің ірі өнеркәсіптік кәсіпорындарында сауатсыздықты жою мәселесі бойынша конференциялар өткізілді.

Дегенмен, Қазақстандағы 1921-1922 жж аштыққа байланысты, сауатсыздықты жою бағытындағы шаралар саябырсып қалады. Саужой пункттеріне келушілер саны күрт азайды. Өйткені – аштық, оқытушылар айлық ақшаларын да, азық-түлігін де ала алмай жүрді. Аштық қатты жүрген аймақтарда оқу орындары жабылып, сауатсыздық жоюшылар күнін көре алмайтын болғандықтан басқа жақтарға босып кетті (Культурное строительство в КазССР, 114). Экономикадағы қиыншылық пен аштық білікті мұғалімдерді шаруашылықтың басқа салаларына ауысып кетуіне мәжбүр етті. Мұндай жағдай сауатсыздықты жоюға түсау болды. 1922 ж. Қазақстанда бар болғаны 4,1 мың ғана адам хат танып шықты (ҚР ОМА, 556: 32). Сауатсыздықты жою майданында жандану тек 1923 жылы ғана орын алады.

1923 жылы Халық Комиссарлар Кеңесінің Декретімен «Сауатсыздық жойылсын» (СЖК) қоғамы құрылып, оны М.И. Калинин басқарды. Қоғам КСРО-ның ересек тұрғындары арасында сауатсыздықты жою шараларын жүргізуге жан-жақты көмек көрсетуді, үгіт-насихат жұмыстарын кеңінен жүргізуді, жеке және топтық оқыту бойынша тікелей жұмысты, сауатсыздықты жою пункттерін құруды өз міндеті етіп қойды. Қоғам мектептер құрды, оның мүшелері сауаты жоқтарды оқыту бойынша жеке жұмыстар жүргізді. Сонымен қатар, саяси-ағарту жұмыстары кең көлемде жүргізілді.

Қазақстан мен Түркістанда бұл қоғам 1924 жылы құрылғанымен қоғамның ұяшықтары 1923 жылы құрыла бастаған еді. 1923 ж. 4 желтоқсанда Қостанай губерниялық атқару комитетінің төралқа мәжілісінде «Сауатсыздық жойылсын» қоғамын құру талқыланып, 3 мүшеден тұратын топ құрылды (ҚР ОМА, 90: 303).

Қазақстандық «Сауатсыздық жойылсын» қоғамының бірінші съезі 1925 жылы өтті. Хат танытуға мектеп мұғалімдері ғана емес, студенттер, бастауыш мектепті жаңа ғана бітіріп шыққан жастар, ертеректе оқыған азаматтар, оқу-жазудан хабары бар адамдар кейде өз еркімен, кейде көпшіліктің қалауымен, кейде басқарушы орындардың тікелей міндеттеуімен жегілді.

1923-1924 оқу жылында 1003 саужой пункті ашылып, барлығы 90,3 мың адам хат танып шығатыны жоспарланды. Жоспар орындалмағанымен 1923-1924 жылы сауатсыздықпен күрес бағытындағы биік белес болды. Осы жылы хат танығандар 15,8 мыңға жетіп, алдыңғы жылдан көрсеткіш 385,4% асып түсті

(Культурное строительство в КазССР, 108). Сонымен қатар, сауатсыздыққа қарсы шаралар жоспарлы негізде атқарыла бастады. Өлкеде бұған аштықтың бәсеңдеп, экономикалық ахуалдың жақсаруы септігін тигізді.

1924-1925 оқу жылында бір ғана Семей губерниясында 211 сауажой пункттері, сауатсыздар мектебі мен ересектер мектебі жұмыс істеп, оларда 9000 адам оқыды (СОМА, 1125: 14). Тап осы оқу жылында Ақмола губерниясында 500 жуық сауажой оқу орны жұмыс істеп, 10,8 мың адам сауатын ашады. Бұлардың 6,5 мыңы орыстар болса, 3,7 мыңы қазақ, 542 аз халықтар өкілі болды (ҚР ОМА, 1149а: 8). Статистикалық деректер бойынша, 1924-1925 оқу жылында Қазақстанда 21,9 мың адам сауатсыздығын жойған екен (Экономико-статистический справочник, 1936: 291). Бұл көрсеткіш былтырғы жылдан 180% жоғарылағанын білдіреді.

«Сауатсыздық жойылсын!» қоғамы сауатсыздықты жоюға арналған «Мәдени жорық», «Сауаттылықты арттырайық» сынды газет-журналдар, әліппелер, үгіт-насихаттық, әдістемелік әдебиеттер шығарды. «Сауатсыздық жойылсын!» қоғамы әсіресе сауатсыздардың басым бөлігі шоғырланған ауылда көп жұмыс жүргізді.

Науқанды өткізудің және халықтың назарын сауатсыздықты жою ісіне аударудың маңызды факторы – үгіт-насихат жұмыстарының әртүрлі формаларын, газеттер мен үгіт-насихат плакаттарын кеңінен қолдану болды. Сауатсыздықпен күрес жөніндегі төтенше комиссияның үндеулері қалалар мен ауылдардың көшелеріне ілінді. Осыған орай үгіт-насихат күндері өткізіліп, сауат ашудың пайдасы туралы ересек тұрғындармен кездесулер, сұхбаттар, митингілер ұйымдастырылды. Халық ағарту комиссариатына барлық сауатты адамдарды еңбекке міндеткерлік негізінде сауаты жоқтарды оқытуға тарту құқығы берілді. Сауатсыздықты жоюға бұқаралық қоғамдық ұйымдар да қосылды. Алайда, көбінесе үгіт-насихат жұмыстарының көптігі олардың тиімділігін төмендетіп жіберді, өйткені «аштыққа көмектесу», «партияны нығайту» сияқты көптеген басқа да үгіт-насихат жұмыстары бір уақытта жүргізілді.

Жалпы кеңестік білім беру жүйесін зерттеушілер сауатсыздықты жою науқаны мен жалпы кеңестік педагогиканың дамуының екі кезеңін ажыратады: 1917 жылдан 1930 жылдардың басына дейінгі аралықты қамтитын бірінші кезең. Бұл кезеңде жаңа кеңес мектебін құру шеңберінде білім беру мен білім мазмұнын ұйымдастырудың жаңа міндеттерін, жолдарын, формаларын іздеумен сипатталды. 1930 жылдардың басынан 1940 жылдардың басына дейін созылған екінші кезеңнің негізгі мазмұны революцияға дейінгі педагогикалық мұраның жекелеген қырларын түсіну, оны 1920 жылдардың идеяларымен, тәжірибесімен ұштастыру әрекеттері болды».

1920 жылдары, сауатсыздықты жоюдың бірінші кезеңінде, жағымсыз құбылыстардың бірі – алынған білім көбінесе сұранысқа ие болмай жатты, себебі олар күнделікті өмірде және өндірісте қолданылмады. Бұл елдегі жаңғырту үдерісінің әлі толыққанды ашылмағандығымен, халық шаруашылығына кадрларды жаппай даярлау мәселесінің әлі күнге дейін шешілмеуімен түсіндірілді. Бірінші кезеңде тағы бір көрініс тапқан жағымсыз құбылыс – сауатсыздықты мүмкіндігінше тезірек және қалай болса да жоюға ұмтылу, бұл формализм мен жалған есеп беруді тудырды. Сауаттылық критерийлері төмендеп кетті. Науқанды ұйымдастырушылар барлық міндеттерді «қысқа мерзімде» шешуге тырысты.

Бүкілодақтық ересектерге білім беру конференциясында сөйлеген сөзінде Н.К. Крупская былай деді: «Мәдени жорық сынды науқанды өткізудегі біздің аптығуларымыздың кесірінен, сауаттылық пен шала сауаттылық деген ұғымның мағынасын төмендетіп алдық. Көбінесе келесідей жағдай орын алды: адамдар бір-екі апта оқиды, жазуды және оқуды аздап үйренеді, осыдан кейін хат танымаған адам сауаттыға жатқызылады. Олар тек оқытылған адамдардың санын көбейтумен әлек болды» (Крупская, 1959: 19). Көбінесе оқуды үйреніп, жаза білмесе де олар сауатты деп есептелді. Соның салдарынан алған білімдері бекіп үлгермей жатты. Науқан кезеңіндегі жұмыс әдістері, тіпті риторика да осы кезең бойы өзгеріссіз қалған жоқ, олар кеңестік құрылыспен бірге дамыды. Кеңес тарихының алғашқы онжылдығының аяғында революциялық радикализм бюрократиялық әдістер мен прагматизмге жол берді.

1920 жылдардың аяғынан бастап сауатсыздықты жоюдың екінші кезеңі басталады. Жаңа кезеңнің алғашқы оқиғасы – Бүкілодақтық мәдени жорық болды. Мәдени жорықтың негізгі орталықтары Қазақстанның ірі қалалары болды. Онда сауатсыздардың басым бөлігі қоғамдық күштердің көмегімен оқытылды. Мәдени жорық барысында сауатсыздықты жоюға мыңдаған еріктілер жұмылдырылды. Ол комсомолдың бастамасымен 1928 жылы іске асырылып, сауатсыздықты жою қозғалысын кеңейтуде үлкен рөл атқарды. 1920 жылдардың аяғынан бастап төтенше шараларды күшейту бағытында сауатсыздықты жою саясатын жүргізудің түрлері мен әдістері дами түсіп, сапасы артады. Жаңа кезеңде сауатсыздық мәселелерін шешуде басымдық «шабуылдау» және «қысқа мерзімді» әдістерге берілді. Бұл әскерлендірілген лексиканың – «мәдени жорық», «мәдени шабуыл», «мәдениет әскерлері» деген сөздердің бұдан да кеңірек таралуынан көрінді. Мұндай шұғыл әдіс-тәсілдерін қолдану ересек білім алушылар арасында сауатсыздықты жою жұмыстарын ұйымдастыруда барынша белсенді қолданылды.

1921 ж. құрылған Қазақстан комсомолы 20-шы жылдардың ортасында елеулі қоғамдық-саяси күшке айналған еді. Қазақстанда 1925 ж. 40 мыңнан астам комсомол мүшесі тіркелсе, 1928 жылы олардың

саны 66 мыңнан асып жығылды (Резолюция, 1928: 13). 1928 ж. сәуір айында Қазақстан комсомолдары V конференциясын өткізіп, сауужой ісін ұйымдастыруда шұғыл бетбұрысты жүзеге асыру қажет деп тапты. Конференция комсомолдарды сауатсыздықты жоюмен тікелей айналысуға, яғни балалар, жастар, ересектер арасындағы сауатсыздықты жоюға міндеттеді (Суюншалиев, 1971: 17).

1928 ж. БЛКЖО VIII съезі шақырылып, ол 5-16 мамыр аралығында өтеді (Калинин, 1975: 58). Съезд қорытындылары бойынша БЛКЖО коммунистік жастар одағының мүшелері 1928 жылдың 1 тамызынан сауужой айлағын өткізетін болады. Саужой айлығы кезінде Гурьев округінде 5 комсомол мүшесі 85 сауаты жоқтарды оқытуға кірісіп кетсе, Қызылжар округінде комсомолдар күшімен қаладағы сауаты жоқтар есепке алынады. Ақмола қаласында да 500 сауаты жоқтар анықталып, олармен жұмысты 30 одақ мүшесі бастап кетеді. Айлыққа педагогикалық техникумдар мен мектептегі мұғалімдер белсене тартылады, жер-жерлерде жаңадан сауужой орындары ашылады (Лениншіл жас, 1928: 1/XI).

Сауатсыздықты жоюда мәдени жорық бірден жақсы нәтижелер берді. Мысалы, 1927-28 оқу жылында Қазақстанда 44,0 мың адам сауатын ашса, 1928-29 оқу жылында олардың саны 140 мың болды. Мәдени жорық нәтижелері сауатсыздықтың үлесін қазақтар арасында 91,3%-дан 89,5%-ке, өзбектер арасында 95,6%-дан 92,0 %-ға, ұйғырлар арасында 89,0%-ан 85,0%-ға, орыстар мен басқа этностар арасында 50,0%-ан 49,0%-ға төмендетті (Директивы, 1947: 126).

Мәдени жорықтың 2-ші жылында Қазақстан комсомолдары 40 мың адамның сауатын ашуға міндеттелді (ҚР ПА, 310: 121). 1929 жылы 1 қыркүйекте белсенді 500 комсомол мүшесі Қазақстан комсомол бюросының шешімімен ауыл-селоардағы сауатсыздықты жою үшін 2 айлық жорыққа аттанды. Тек Алматы округінде ғана жорықшылардың 21 бригадасы құрылып, іске кіріседі. Үш мыңға жуық жас пионер мен комсомол қатарына қабылданады, 32 сауужой орны ашылып, 1340 адам тартылады (Ленинская смена, 1929: 31/X).

Қазақстанда 1930 ж. сауаттылық деңгейі 42%-ға жетті, оның ішінде қазақтардың сауаттылығы 37%-ға, орыстар мен украиндардың сауаттылығы 70%-ға иек артты (ҚР ПА, 10131: 2). 1930-1931 оқу жылында 424 мың адам хат танып шықты (Культурное строительство, 1965: 108).

Сауатсыздықты жою науқанының бүкіл кезеңінде оны іске асырушылар ресми түрде процестің барысы туралы көбінесе жағымды ақпарат беріп отырды. Бірақ, жергілікті билік аймақтардағы мәселелерді іс жүзінде шеше отырып, айтарлықтай қиындықтарға, ең алдымен экономикалық қиындықтарға тап болды. Бұл қиындықтар әсіресе соғыста күйреген экономиканы қалпына келтіріп жатқан алғашқы кезеңде күшті болды. Көбінесе сол дәуірдің құжаттарында оқытуға арналған үй-жайлар мен сабақтарға арналған негізгі жабдықтардың жетіспеушілігі туралы айтылады. Оқитын үй-жайлар болған күннің өзінде кейде жиһаздар болмады. Сондықтан оқушылар орындықтар мен отырғыштарды өздерімен бірге әкелуге мәжбүр болды. Оқу құралдарының жетіспеуінен ата-аналар да, балалар да бір оқулықты оқуға мәжбүр болды. Қағаздың жетіспеушілігі білім алушылардың ескі дәптерлердің мұқабаларына, ескі газеттерге, жазылған ескі қағаздарға жазуға тура келді. Қарындаштар жетіспегендіктен олар парталар мен тақталарға көмірмен жазды. 1920 жылдардың басында жарық көрген әдістемелік нұсқаулықтарға «Қағазсыз, қауырсынсыз және қарындашсыз не істеуге болады» атты арнайы бөлім енгізілді. 1920 жылдардағы сауатсыздықты жою процесінің материалдық жағынан қиын болғандығы туралы, қағаздың, сия мен қарындаштың жетіспеуіне байланысты үкіметке шағымдар жер-жерден өте көп жазылып жатты (Луначарский, 1958: 149).

Сауатсыздықты жою жолындағы әлеуметтік-психологиялық қиындықтар да әлдеқайда ауқымды болып шықты. Халықтың, әсіресе ауыл тұрғындарының сауат ашу қажеттілігіне сенімсіздік пен түсінбеушілік өте жоғары болды. Ауылдағы сауатсыздықты жою ісіне шаруалардың жалпы көңіл-күйі де кедергі болды. Биліктің сауатсыздықты жоюға деген ұмтылысын олар әрдайым және барлық жерде бірдей қабылдаған жоқ, себебі бұл науқан олардан қосымша күш пен уақытты қажет етті, маңызды шаруашылық істерінен алшақтатты. Бұл көңіл-күй 20-жылдардағы шаруалардың хаттары газеттерге, билікке жолдаған үндеулерінен анық байқалады. Күнделікті шұғыл мәселелерді шешумен айналысатын жергілікті билік те, кейде сауатсыздықпен күрес мәселесін кейінге қалдырып отырды. Дереккөздер көрсеткендей, көбінесе сметаға сәйкес бекітілген шығындар толық көлемде босатылмаған; орталық берген несиелер басқа мақсаттарға пайдаланылған; атқару комитеттері сауатсыздықты жою пункттерін жабдықтау бойынша өз міндеттерін орындамаған. Науқанды жоспарлауда да қателіктер орын алды. Мектептен тыс қалған балалар мен жасөспірімдердің айтарлықтай пайызы сауатсыз және шала сауатты балалар қатарын үздіксіз толықтырып отырды.

Мемлекеттің сауатсыздықты жоюға деген ұмтылысына және осы бағытта қабылданған шараларға қарамастан, жұмыс қарқыны белгіленген жоспарларға сәйкес келмеді. Халық, әсіресе ауыл халқы мектептен үйренген оқу, жазу және санау дағдыларын іс жүзінде қолданбағандықтан ол дағдыларды жоғалтып отырды. Мұндағы жұмыстың қиындығы білім алушылардың жас құрамының, әлеуметтік жағдайының және дайындық деңгейінің біркелкі еместігінде болды. Оң нәтижелерге жету үшін сараланған тәсілді қолдану арқылы ғана қол жеткізуге мүмкін еді. Мемлекет бұл мәселелерді 1920

жылдардың соңы – 1930 жылдардағы сауатсыздықты жою науқаны қарқынды жүргізілу кезеңінде ескеруге тырысты.

1931 ж. аяғына қарай Қазақстанды ұлы апат – аштық жайлады. Алапат аштық апаты сауатсыздықты жою ісіне де күйреушілік зардабын тигізді. Аштық жайлаған жылдары сауажой мектептері тарқап кетті. 1931-1932 оқу жылында хат танығандар саны алдыңғы жылғыдан 2 есе кеміп, 211 мың адам ғана болды (Культурное строительство, 1965: 108).

Сауатсыздықты жою қарқынына кедергі келтірген келесі оқиға бұл – әліпби реформасы еді. Кеңес үкіметі қазақ әліпбиін араб әрпінен латынға көшіруді қалады. 1928 ж. үкіметтің IV сессиясы төте жазудың орнына латын әліпбиін мемлекеттік әліпби деп қабылдайды. Латын әліпбиіне көшу мерзімі мектептер мен басқа оқу орындары үшін – 1931-1932 оқу жылы деп жоспарланды. Төте жазумен сауат ашқан ересектерге латын әрпімен сауатын қайта ашу оңай тиген жоқ. Жана әріптерді үйреніп, сауатын ашудан бас тартқан адам аз болған жоқ. Бұл сауатсыздықты жою жұмысын жоққа шығармағанымен, түралатып қойды.

Сауатсыздықты жою науқаны басталғалы бері үнемі бітпейтін әлеуметтік-экономикалық эксперименттер тудырып отыратын аса қиын жағдайда халықты белгілеген жолдан тайдырмай бастап отыру үшін, мемлекет оған ықпал ету әдіс-тәсілдерін де қолдануды естен шығарған жоқ. Сондықтан бұл бағытта халыққа ықпал етудің тиімді құралдарының бірі күшті үгіт-насихат науқанымен қатар, көптеген мәжбүрлеу шараларын материалдық және моральдық ынталандыру әдістерімен икемді үйлестіру болды. Мәжбүрлеу әдістері ликпункттерге қатысудың төмендігімен күресу үшін әкімшілік ресурстарды кеңінен қолданып, жазалау жүйесі әзірленді. Халық ағарту комиссариатына және оның жергілікті органдарына еңбек міндеткерлігі тәртібімен сауатсыздарды оқуға тарту құқығы берілді. Елдің әскерлерге шақырылмаған барлық сауатты халқы олардың еңбегіне ағарту қызметкерлерінің нормалары бойынша ақы төлей отырып оқытуға тарту құқығы берілді. Оның үстіне қаулыда белгіленген міндеттерді орындаудан жалтарып, сауатсыздардың мектепке баруына кедергі келтіргендер қылмыстық жауапкершілікке тартылуы мүмкін болды. Мәселен, 1931 ж. желтоқсан айында Сарысу ауданына қарасты №2 ауыл батрақтары мен колхозшылары мәжіліс құрып, 17-35 жас аралығындағылардың сауатсыздығын жақын арада толық жоюға шешім қабылдады. Себебі сабаққа келмей қалған сауатсыздарды 25-50 сом көлемінде айып тартқызуға келіседі (ҚОМА, 1: 1).

Сауатсыздықты жою процесін жандандыруда моральдық ынталандыру маңызды рөл атқарды. Ликпункттарды ойдағыдай аяқтағандар қоғамдық қызметке тартылды. Оқушылардың салтанатты түрде бітіру кештері өткізіліп, үлгерімі жақсы адамдардың есімдері газет беттерінде, жиналыстарда жарияланды. «Сауат ашу үшін» кештері, қала мен ауылдан, зауыттан келген хат танушылардың шағын кештері ұйымдастырылды. Моральдық ынталандыру әдістері ғана емес, сонымен бірге моральдық айыптау шаралары да кеңінен қолданылды. Оқу бөлмелеріндегі клубтар мен саябақтарда оқудан жалтарғандарды мазақ ететін сахналау жұмыстары жүргізілді, оларға арнайы әзірленген көрнекі қоғамдық сот процесері – үгіт-насихат жұмыстары жүргізілді.

1930 жылы сауаттылықтың таралуына кепілдік беретін жалпыға бірдей бастауыш оқытуды енгізу маңызды құбылыс болды. Кейбір губернияларда жалпы білім беру 1920 жылдардың соңында енгізілді. Жалпы, 1920 жылдардың аяғы мен 1930 жылдардың бойына сауатсыздықты жою қарқынының үдей түсуі байқалады. Бұл өз кезегінде науқан әдістерінің қатаңдатылуына әкелді. Сауатсыздықты жою тұжырымдамасының өзінде біраз өзгерістер болды. 1930 жылдардағы білім беру саласындағы негізгі міндеттер 1920 жылдардағыдай – сауатсыздықты жою, жалпыға бірдей бастауыш білім беруді енгізу, мамандарды жаппай даярлау сияқты болғанымен, бірқатар айырмашылықтар пайда болды. Егер 1920 жылдары елдің мәдени артта қалуын жоюдың көп қырлы процесі ретінде мәдени революция идеясы үстемдік етсе, 1930 жылдары мәдени революция негізінен міндетті бастауыш, содан кейін орта білім беруді енгізуге ойысты, бұл өнеркәсіпті үдемелі индустрияландыру және ауылды мәжбүрлеп ұжымдастыру мәселелерін шешу үшін қажет болды.

Фицпатрик науқанның екінші кезеңінен бастап «антибюрократиялық мәдени революцияның стихиялық және анархиялық элементтері жойыла бастады» деп көрсетеді (Фицпатрик, 1979: 135). Халықты науқанға жаппай жұмылдыруды негіздеу үшін пайдаланылған «мәдени жорық» термині «мәдени эстафета» терминімен алмастырылды, ал науқан белсенділері бұқаралық ағарту мәселелерімен айналысатын мемлекеттік және партиялық органдардың қатаң бақылауына алынды. Бұл бетбұрыс кеңестік мемлекет пен бюрократиялық құрылымның өзгеруінің нәтижесі ғана емес, сонымен бірге радикалды эксперименттерден шаршаған қоғамның сұраныстарынан туындаған еді. Білім беру саласында болып жатқан оқиғалар сол заманға тән жалпы тенденцияларды көрсетті. Бір жағынан, жоғарыдан жүргізілген түзету алғашқы кеңестік билікке тән демократияның жойылуына әкелсе, бірақ екінші жағынан, процестің ретке келтірілуімен оның тиімділігі мен нәтижелілігін арттырды.

Сонымен сауатсыздықты жою бағытындағы шаралар барысы жалпыға бірдей міндетті бастауыш білім беру керектігіне көз жеткізді. Бұл бағыттағы алғашқы қадамдар жасалып та қойған еді. 1925 жылы

Бүкілресейлік Орталық Атқару Комитеті мен РСФСР Халкомкеңесінің «РСФСР-де бірдей міндетті бастауыш оқуды енгізу және мектеп жүйесін құру туралы қаулысы қабылданды. Қаулы жалпыға міндетті оқуды жүзеге асыруға он жыл мерзім берді (Директивы Вып.1, 1947: 92). 1930 жылы 27 тамызда Қазақ АКСР ОАК мен ХКК-сі жалпыға бірдей бастауыш оқуды енгізу туралы қаулысын қабылдады (ҚР ОМА, 187: 49).

Бастауыш мектептерге мұғалімдерді даярлау, оқулықтар мен оқу құралдарын басып шығару сынды мәселелерге қаржы жағынан бүкіл Қазақстан бойынша оң шешім таба бастады. 1-ші бесжылдық тұсында ғана бастауыш оқуға 273 млн. сом ақша берілді (Бережа, 1930: 25). 1930-1932 жылдар аралығында жоғары дәрежелі білімді 445 мұғалім (оның 65 қазақ) және 1069 орта дәрежелі білімді мұғалім (770-і қазақ) даярланды, педагогикалық техникумдарда оқу мерзімі қысқартылып, мұғалімдерді жылдам даярлауға бағыт алынды (IX съезд Советов, 1935: 173).

Отызыншы жылдар басындағы аштық пен ауыл шаруашылығындағы апат, осы бағыттағы іске асыру шараларын тұралатты. Сан мыңдаған бала аштан өлді, республикадан тыс жерлерге ата-анасымен ауып кетуге мәжбүр болды. Тек 1932 жылғы 5-6 қаңтарда Әулиеатадағы бір шайханадан үсіп өлген 20 баланың денесі табылыпты (Қозыбаев, 1992: 34). Қазақ органдары 1932 жылдың аяғында-ақ панасыз қалған тағы да 50 мың қазақ баласының ешқайда орналастырылмағанын ресми түрде хабарлады. Бала атаулыға мүлдем құрып кету қаупі төніп тұр (Қазақ қалай, 1991:61). Аштық бастауыш кластарда оқып жатқан балалардың санын күрт азайтты. 1932-33 оқу жылының басында бастауыш мектепке 419 мың ғана бала келді (Народное образование, 1977: 56). Жалпыға бірдей міндетті бастауыш білім беруде ілгерілеушілік Қазақ өлкелік комитетінің VI пленум шешімдерінен кейін байқалады (VI пленум, 1936: 481). Пленум шешімдерін орындау барысында мектеп салу күрт өсті. 1928-1932 жылдары мемлекеттік және кооперативтік мекемелер мен ұйымдар 165 мың орындық 550 мектеп үйін пайдалануға берсе, 1933-1937 жылдары 366 мың орынды 2030 мектеп үйі қатарға қосылған (Народное хозяйство, 1968: 227). Мектеп мұғалімдерінің сапасы артты. 1937 ж. елімізде 6 жоғары оқу орны мен 27 орта арнайы педагогикалық оқу орындары педагог мамандарын оқытып жатты. 1932-1937 жж арасында білікті педагогикалық мамандар даярлау 420 мұғалімнен 1450 мұғалімге дейін өсті (Культурное строительство, 1985: 99).

1936-37 оқу жылының соңында елімізде жалпыға бірдей міндетті бастауыш білім беру негізінен аяқталды. 1937 ж. 1 қаңтарда өлкедегі мектеп жасындағы балалардың 96%-ы бастауыш мектепке барды. 4 класты мектептер 1481-ден 2350, оның ішінде қазақ мектептері 537-ден 1119-ға жетті. Егер 1933 ж. 1 қаңтарда бастауыш мектептерде оқып жүрген қазақ балаларының саны 213 мың болса, арада 4 жыл өткенде ол 314 мыңға жетті, демек 100 мыңнан астам қазақ баласы мектепке барған (Культурное строительство, 1985: 99).

1937 ж. қызыл террор, жаппай тұтқындау сауатсыздықты жоюды тұралатқанмен осы жылы республикада 263 мың адам сауатын ашты (ҚР ОМА, 1006: 105). Сауатсыздықты жою науқанына серпін беруші әдеттегідей жастар мен комсомолдар болды. 1939 жылы сауатсыздықты жоюға 10800 комсомолды жіберу туралы шешім қабылдады (Лениншіл жас, 1939: 20/V). Қазақстандықтардың сауаттылығы 1938 жылы 77%-дан 1939 жылы 87%-ға жетті (Народное образование, 1977: 22). Дегенмен, 1940 ж. басында республикада 0,5 млн-нан астам сауатсыз бен шала сауатты адамдар бар еді. Осы жылдың соңында Қазақстан бойынша 247,3 мың сауатсыз, 242,7 мың шала сауатты адам хат танып, оқи-жаза білетіндер қатарына қосылды (ҚР ОМА, 812: 133).

Алайда, 1940 жылдың аяғында сауатсыздықты жоюға үлкен қиыншылықтар туғызған қазақ жазуын латыншадан орыс алфавитіне көшіру туралы заң қабылданды (Казахстанская правда, 1940: 13/XI). 10 жыл бұрын ғана араб жазуынан латыншаға көшкен, енді үшінші әліпби негізінде оқу-жазуды үйрену халыққа өте ауыр тиді. Сауаттылықты жою қарқыны күрт төмендеп кеткендіктен партия басшылығы 155 аудан басшыларына арнайы хат жолдайды. Қазақ ССР ХКК-сі облыстың басшыларына сауатсыздықты жою жайын талдап 3 рет нұсқау жібереді, жаңа әліпбимен оқулықтар шығарылады (ҚР ОМА, 812: 59). 1941 жылы басталған II Дүниежүзілік соғыс сауаттылықты жоюдың қорытындыларын жасауға мүмкіндік берген жоқ.

Қорытынды. XX ғасырдың 20-шы және 30-шы жылдары іске асырылған Қазақстандағы сауатсыздықты жою науқаны II-ші Дүниежүзілік соғысқа дейін жалғасты. Науқанды іске асыру барысына бұқара халық көп тартылды. Олар тек оқушылар ретінде емес, сонымен қатар мұғалімдер мен ұйымдастырушылар ретінде де қатысты. Бұл тәжірибеден өткен кеңес азаматтарының көпшілігі тек оқу мен жазу дағдыларын ғана емес, сонымен бірге кеңестік қоғамға ену үшін қажет дүниетанымды да игерді. Сауатсыздықты жою айтарлықтай үлкен жеңіс болды, бірақ ол халықтың негізгі бөлігінің әлемдік мәдениеттің нақты деңгейіне жетуінің алғашқы қадамы ғана болды. Ширек ғасырға созылған сауатсыздықты жою науқаны қазақ үшін қолайлы кезең болған жоқ. Науқан барысында 20-шы, 30-шы жылдардағы аштықтардың орын алуы, бірінен кейін бірін алмастырған 3 әліпбиді үйрену сынды

қиындықтарды бастан кешті. Дегенмен, ұлт тарихындағы ең бір сындарлы, қиын қыстаулардан өтіп, аман қалған қазақ халқы үшін жарқын болашаққа негіз салынды.

Әдебиеттер тізімі

- Біткенбаева Ш.К Қазақстанда сауатсыздықты жою жайында лениндік декреттің жүзеге асуы (1917-1940 жж). Алматы, 1982, 51 б.
- Береза Г. Всеобщее начальное обучение в Казахстане. Алма-Ата, 1930.
- Бүйімбаева Ш. Жалпы білім мектебі. 1996 №9.
- Вестник воспитания. 1906. №1.
- Великая Октябрьская социалистическая революция в Казахстане. Летопись событий. – Наука. 1967.
- Декреты Советской власти. Т.1. Москва, 1957.
- Директивы ВКП(б) и постановления Советского правительства о народном образовании. Вып. 1. Москва, 1947.
- Директивы ВКП(б) и постановление Советского правительства о народном образовании за 1917-1947 гг. Вып. 2. Москва, 1947.
- Елагин А.С. Социалистическое строительство в Казахстане в годы гражданской войны (1918-1920 гг). Алма-Ата. 1966, 148 с.
- Зиманов С., Даулетова С., Исмагулов М. Казахский отдел Комиссариата по делам национальностей РСФСР. Алма-Ата. 1975.
- Измаилов А.Э. Просвещение в республике Советского Востока. Москва, 1973, 45 с.
- Қазақ қалай аштыққа ұшырады. Алматы. 1991.
- Казахстан к IX съезду Советов (1931-1934). 1935.
- Казахстанская правда. 1940. 13 ноября.
- Калинин М.И. О молодежи. Избранные речи и статьи. Москва, 1975.
- Қойгелдиев М. Алаш қозғалысы. I том. Алматы: «Мектеп» баспасы, 2008. – 480 б.
- Қозыбаев М.Қ., Алдажұманов Қ.С., Әбілқожин Ж.Б. Қазақстандағы күшпен коллективтендіру: қорлық пен зорлық. Алматы. 1992.
- ҚОМА. 284 қ, 1 т, 1 іс, 1 п.
- ҚРОМА, 81 қ, 1 т., 556 іс, 32 п.
- ҚРОМА, 5 қ, 3 т, 90 іс, 303 п.
- ҚРОМА, 81 қ, 1 т, 1149а іс.
- ҚРОМА. 5 қ, 11 т, 187 іс.
- ҚРОМА. 81 қ, 3 т, 1006 іс.
- ҚРОМА.1137 қ, 6 т, 812 іс.
- ҚРПА, 969 қ, 1 т, 310 іс.
- ҚРПА 141 қ, 10 т, 10131 іс.
- Крупская Н. К. Педагогические сочинения: В 10 т. Т. 9. Москва.: Издательство АПН РСФСР, 1959.
- Культурное строительство в Туркестанской АССР (1917-1924 гг) Сб. документов т.1. Ташкент 1973.
- Культурное строительство в Казахстане. Сборник документов и материалов (1918-1932 гг.). Алма-Ата: Казахстан, 1965.
- Культурное строительство в Казахстане (1933-июнь 1941 г.). Сб. док. и материалов. Т.II. Алма-Ата, 1985.
- Лениншіл жас. 1928. 1 қараша
- Лениншіл жас. 1939. 20 май, 6 июнь.
- Ленинская смена. 1929. 31 октябрь
- Луначарский А. В. О народном образовании. Статьи и речи за период 1917–1929 гг. Москва.: Просвещение, 1958.
- Народное образование, наука и культура в СССР. Ст. сборник. М., 1977.
- Народное хозяйство Казахстана. Стат. сб. Алма-Ата. 1968.
- Народное образование, наука и культура в СССР. Стат. сб. 22 с.; Лениншіл жас. 1939. 17 декабрь.
- Народный комиссариат просвещения. Внешкольный отдел подотдел подготовки персонала, 2 марта 1920 г.
- Нурпеисов К. Советы Казахстана в борьбе за укрепление власти рабочих и крестьян (ноябрь 1917 – июнь 1918 г.) Алма-Ата. 1968.
- Резолюция V Всеказахский ВЛКСМ (8-14 апреля 1928 года). Кзыл-Орда. 1928.
- СОМА. 415-қ, 1-т, 1125-іс, Семипалатинская губерния 1924-1925 гг. Семипалатинск. 1926.
- Социалистическое строительство Казахской АССР. Экономико-статистический справочник за 1920-1935 гг. Алма-Ата, 1936. 291 с.
- Статистические сведения по начальному образованию в Российской империи. Вып.3. Опыт сравнительного обозрения успехов начального народного образования в разных местностях Российской империи. Санкт Петербург., 1902.
- Суюншалиев Х.Ж. Комсомол Казахстана в борьбе за идейно-организационное управление своих рядов в период довоенных пятилеток. Алма-Ата. 1971.

Труды института истории, археологии и этнографии АН КазССР. 1960. Т.9. 117 с.; Лениншіл жас. 1934. 5 октябрь.

Fitzpatrick S. Education and Social Mobility in the Soviet Union, 1921–1934. Cambridge: Cambridge University Press. 1979.

VI пленум казахского краевого комитета ВКП(б). 10-16 июля 1933. Стеногр. отчет. Алма-Ата. 1936.

References

Bereza G. Vseobshee nachalnoe obucheniye v Kazahstane [Universal primary education in Kazakhstan]. Alma-Ata, 1930.

Bitkenbaeva Sh.K. Qazaqstanda saзatsyzydyqty joiu jarynda lenindik dekretin juzege asuy (1917-1940 jj) [Implementation of Lenin's decree on the elimination of illiteracy in Kazakhstan (1917-1940)]. Almaty, 1982.

Buimbaeva Sh. Jalpy bilim mektebi [General education school]. 1996 №9.

Dekrety Sovetskoi vlasti [Decrees of the Soviet government]. T.1. Moskva. 1957.

Direktivy VKP(b) i postanovleniya Sovetskogo pravitelstva o narodnom obrazovanii [Directives of the ACP(b) and the establishment of Soviet law on public education]. Vyp. 1. Moskva. 1947.

Direktivy VKP(b) i postanovleniya Sovetskogo pravitelstva o narodnom obrazovanii za 1917-1947 gg. [The directives of the ACP(b) and the resolutions of the Soviet government on public education.]. Vyp. 2. Moskva. 1947.

Elagin A.S. Sosialistsicheskoe stroitelstvo v Kazahstane v gody grajdanskoj vojny (1918-1920 gg) [Socialist construction in Kazakhstan during the Civil War (1918-1920)]. Alma-Ata. 1966, 148 p.

Fitzpatrick S. Education and Social Mobility in the Soviet Union, 1921-1934. Cambridge: Cambridge University Press. 1979.

Izmailov A.E. Prosvesheniye v respublike Sovetskogo Vostoka [Enlightenment in the Republic of the Soviet East]. Moskva. 1973, 45 s.

Kazaq kalai ashtykka ushyrady [How the Kazakh went hungry]. Almaty. 1991.

Kazahstan k IX siezy Sovetov (1931-1934) [Kazakhstan to the XX Congress of Soviets (1931-1934)], A-K, 1935.

Kazahstanskaia pravda. 1940. 13 noiabra.

Kalinin M.I. O molodezhi. Izbrannye rechi i statii [About youth. Selected speeches and articles]. Moskva. 1975.

KOMA. 284 k, 1 t, 1 ic, 1 p.

KROMA. 81 q, 3 t, 1006 is.

KROMA. 1137 k, 6 t, 812-is.

KROMA. 5 k, 11 t, 187 is.

KROMA, 81 k, 1 t, 1149a is.

KROMA, 81 k, 1 t., 556 is, 32 p.

KROMA, 5 k, 3 t, 90 is, 303 p.

KRPA 141 k, 10 t, 10131 is.

KRPA, 969 k, 1 t, 310 is.

Krupskaiia N. K. Pedagogicheskie sochinenia [Pedagogical essays]: V 10 t. T. 9. Moskva.: Izdatelstvo APN RSFSR, 1959.

Kozybaev M.K., Aldajumanov K.S., Abilkhojin J.B. Kazakstandagy kushpen kollektivtendiru: korlyk pen zorlyk [Collectivization by force in Kazakhstan: humiliation and violence.]. Almaty. 1992.

Koigeldiev M. Alash kozgalysy [Alash movement]. I tom. Almaty: "Mektep" baspasy, 2008. – 480 b.

Kulturnoe stroitelstvo v Kazahstane (1933-iun 1941 g.) [Cultural construction in Kazakhstan]. Sb. dok. i materialov. T.II. Alma-Ata. 1985.

Kulturnoe stroitelstvo v Kazahstane [Cultural construction in Kazakhstan]. Sbornik dokumentov i materialov (1918-1932 gg.). Alma-Ata: Kazahstan, 1965.

Kulturnoe stroitelstvo v Turkestanskoj ASSR (1917-1924 gg) [Cultural construction in the Turkestan ASSR (1917-1924)]. Sb.dokumentov t.1. Tashkent 1973.

Leninshil jas. 1928. 1 karasha

Leninshil jas. 1939. 20 mai, 6 iun.

Leninskaia smena. 1929. 31 oktiabria

Lunacharskii A. V. O narodnom obrazovanii. Statii i rechi za period 1917-1929 gg. [About public education. Articles and speeches for the period 1917-1929]. Moskva: Prosvesheniye, 1958.

Narodnoe hozaistvo Kazahstana [National economy of Kazakhstan]. Stat. sb. Alma-Ata. 1968.

Narodnoe obrazovanie, nauka i kultura v SSSR [Public education, science and culture in the USSR]. Stat. sb. 22 s.; Leninshil jas. 1939. 17 dekabr.

Narodnoe obrazovanie, nauka i kultura v SSSR [Public education, science and culture in the USSR]. St. sbornik. Moskva. 1977.

Narodnyi komissariat prosvesheniia. Vneshkolnyi otdel podotdel podgotovki personala [People's Commissariat of Education. Extracurricular department sub-department of personnel training], 2 marta 1920 g.

Nurpeisov K. Sovety Kazahstana v borbe za ukreplenie vlasti rabochih i krestian (noabr 1917 – iun 1918 g.) [Soviets of Kazakhstan in the struggle for strengthening the power of workers and peasants (November 1917 – June 1918)]. Alma-Ata. 1968.

Rezolusia V Vsekazahskii VLKSM (8-14 aprelija 1928 goda) [Resolution V of the All-Kazakh Komsomol (April 8-14, 1928)]. Kzyl-Orda. 1928.

SOMA. 415-k, 1-t, 1125-is, Semipalatinskaja gubernia 1924-1925 gg. Semipalatinsk. 1926.

Socialisticheskoe stroitelstvo Kazahskoi ASSR. Ekonomiko-statisticheskii spravochnik za 1920-1935 gg. [Socialist construction of the Kazakh ASSR. Economic and Statistical Handbook for 1920-1935.]. A-A, 1936. 291 s.

Statisticheskie svedenia po nachalnomu obrazovaniju v Rossijskoj imperii. Vyp.3. Opyt sravnitel'nogo obozrenia uspehov nachalnogo narodnogo obrazovanija v raznyh mestnostah Rossijskoj imperii [Statistical data on primary education in the Russian Empire. Issue 3. The experience of comparative review of the success of primary public education in different areas of the Russian Empire]. Sankt Peterburg. 1902.

Suiunshaliev H.J. Komsomol Kazahstana v borbe za ideino-organizacionnoe upravlenie svoih riadov v period dovoennyh piatiletok [Komsomol of Kazakhstan in the struggle for ideological and organizational management of its ranks during the pre-war five-year plans]. Alma-Ata. 1971.

Trudy instituta istorii, arheologii i etnografii AN KazSSR [Proceedings of the Institute of History, Archeology and Ethnography of the Academy of Sciences of the Kazakh SSR]. 1960. T.9. 117 s.; Leninshil jas. 1934. 5 oktyabr.

Vestnik vospitania [Bulletin of Education]. 1906. №1.

Velikaia Oktabrskaja socialisticheskaja revolusia v Kazahstane. Letopis sobytii [The Great October Socialist Revolution in Kazakhstan. Chronicle of events]. Nauka. 1967.

Zimanov S., Dauletova S., Ismagulov M. Kazahskii otdel Komissariata po delam nacionalnosti RSFSR [Kazakh Department of the Commissariat for Nationalities of the RSFSR]. Alma-Ata. 1975.

VI plenum kazahskogo kraevogo komiteta VKP(b) [VI plenum of the Kazakh Regional Committee of the ACP(b)]. 10-16 iulya 1933. Stenogr. otchet. Alma-Ata. 1936.

МРНТИ 03. 20.00

DOI 10.51943/1814-6961_2022_2_180

ИСТОРИКО-ПРАВОВЫЕ ПОДХОДЫ В ИССЛЕДОВАНИИ НАСИЛЬСТВЕННОЙ КОЛЛЕКТИВИЗАЦИИ И ДРУГИХ ПОЛИТИЧЕСКИХ КАМПАНИЙ В ОТНОШЕНИИ КРЕСТЬЯНСТВА

Борчашвили Исидор Шамилович¹, Курманбаев Бауыржан Мухаметканович^{1*}

¹Международный университет Астана, Казахстан, Нур-Султан

*Автор-корреспондент

E-mail: kurmanbaev67@mail.ru (Курманбаев) issidor.borchashvili@gmail.com (Борчашвили)

Аннотация. В представленной статье раскрываются основные подходы в оценке правовых и политических актов большевистской власти в 20-30 годах XX века, на основании которых осуществлялись меры по насильственной коллективизации и других политических кампаний в отношении сельских жителей. В результате проведения данных кампаний в Казахстане разразился массовый голод, точные размеры которого еще не определены до сих пор. Поэтому совместное исследование историков и юристов периода насильственной коллективизации в Казахстане имеет важное значение для восполнения всех «белых пятен» в его прошлом.

Ключевые слова: Массовые репрессии, голод, насильственная коллективизация, хлебозаготовка, мясозаготовка, налогообложение и самообложение, крестьяне, сельские жители, документы, правовые акты.

Статья подготовлена в рамках реализации проекта OR 11465470 «Массовые политические репрессии в Казахстане в 20-50-х гг. XX в. и процессы реабилитации: создание единой базы данных», при финансовой поддержке Министерства образования и науки Республики Казахстан.

**МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENTS**

**ДЕРЕКТАНУ ЖӘНЕ ТАРИХНАМА
ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ И ИСТОРИОГРАФИЯ
SOURCE STUDING AND HISTORIOGRAPHY**

Абусейтова М.Х. ВКЛАД ГОСУДАРСТВЕННЫХ ПРОГРАММ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН «МӘДЕНИ МҰРА» («КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ»), «ХАЛЫҚ ТАРИХ ТОЛҚЫНЫНДА» («НАРОД В ПОТОКЕ ИСТОРИИ»), «РУХАНИ ЖАНҒЫРУ» «АРХИВ – 2025» В ИЗУЧЕНИЕ ИСТОРИИ И КУЛЬТУРЫ КАЗАХСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ.....	5
Сайкенева Д.К., Ужкенов Е.М., Морякова М.Т. ГЕНЕЗИС ГОРОДОВ ЗОЛОТОЙ ОРДЫ: ПРОБЛЕМЫ ИСТОРИОГРАФИИ.....	17
Шакиева А.С. РЕСЕЙ ТАРИХНАМАСЫНДАҒЫ ЖОШЫ ҰЛЫСЫ ТАРИХЫНЫҢ ЗЕРТТЕЛУІ (1991-2021 жж.).....	25
Конкабаева Н.Н., Абдрахманова К.Х., Конкабаева А.Н. МӘМЛҰК КЕЗЕҢІНДЕГІ ОРТАҒАСЫРЛЫҚ «АТ-ТУХФА» ҚОЛЖАЗБАСЫНЫҢ ЗЕРТТЕЛУ ТАРИХНАМАСЫ.....	35
Kubeyev R.Dzh., Murzakhodzhaev K.M. ON SOME TRADITIONALIST ASPECTS AND HISTORICAL PARALLELS OF MODERN KAZAKHSTANI NATION-BUILDING (HISTORIOGRAPHIC REVIEW).....	46

**ОРТА ҒАСЫРЛАР ТАРИХЫ
СРЕДНЕВЕКОВАЯ ИСТОРИЯ
MEDIEVAL HISTORY**

Бердыгужин Л.Б., Сарсенов А.С., Жумагулов Б.С. СТАНОВЛЕНИЯ КАЗАХСКОГО ХАНСТВА: НОВЫЙ ВЗГЛЯД НА ИСТОРИЮ.....	54
Маргулан А.С., Батырхан Б.Ш., Токмурзаев Б.С. ИСТОРИЧЕСКАЯ ГЕОГРАФИЯ МОНГОЛЬСКОЙ ИМПЕРИИ В СРЕДНЕВЕКОВОЙ ЭНЦИКЛОПЕДИИ ШИХАБ АД-ДИНА АЛ-ОМАРИ.....	64

**ЖАҢА ЗАМАН ТАРИХЫ
НОВАЯ ИСТОРИЯ
NEW HISTORY**

Қабылдинов З.Е., Тылахметова А.С., Оралова А.А. АБЫЛАЙ ХАННЫҢ ҚЫТАЙДЫҢ ЦИНЬ ИМПЕРИЯСЫМЕН ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАРЫНДАҒЫ ЕРЕКШЕЛІКТЕР.....	73
Жүрсінбаев Б.А., Серікбаев Е.Қ., Калыгулова Ж.А. ҰЛЫ ЖҰЗ ПРИСТАВЫ ЖӘНЕ АЛАТАУ ОКРУГЫНЫҢ ҚҰРЫЛУЫ.....	84
Сұлтанғазы Г.Ж. XIX-XX ҒҒ. АРАЛЫҒЫНДАҒЫ ОТАР ҚАЛАНЫҢ САЯСИ КЕҢІСТІГІ ЖӘНЕ ЗИЯЛЫ ҚАУЫМ ҚЫЗМЕТІ.....	94
Сұлтанғалиева Г.С. ОТРАЖЕНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ КАЗАХСКОГО КОЧЕВОГО ОБЩЕСТВА В ДЕЛОПРОИЗВОДСТВЕННОЙ ДОКУМЕНТАЦИИ И ВИЗУАЛЬНЫХ ИСТОЧНИКАХ XIX В.....	104

Шалгимбеков А.Б., Шотанова Г.А.
ВОЕННО-КРЕПОСТНЫЕ ЛИНИИ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ ЮЖНОГО УРАЛА
НА РУБЕЖЕ XVIII-XIX ВЕКОВ.....114

Ибраев Е.Е., Легкий Д.М., Табулденов А.Н.
«ДАЛЬНЕЙШЕЕ НАБЛЮДЕНИЕ ЗА НИМ УСТАНОВЛЕНО». АХМЕТ БАЙТУРСЫНОВ
ПОД НАДЗОРОМ ЦАРСКОЙ ОХРАНКИ (1907-1910 ГОДЫ).....123

Рустемов С.К., Бурханов Б.Б.
ОРЫНБОР МҮФТИЛІГІНІҢ ҚАЗАҚТАРДЫҢ ҚОҒАМДЫҚ-САЯСИ ЖӘНЕ МӘДЕНИ
ӨМІРІНДЕГІ ОРНЫ МЕН РӨЛІ (XVIII ҒАСЫРДЫҢ СОҢЫ – XX ҒАСЫРДЫҢ БАС КЕЗІ).....134

**КЕҢЕС ДӘУІРІ ТАРИХЫ
ИСТОРИЯ СОВЕТСКОГО ПЕРИОДА
SOVIET PERIOD HISTORY**

Асанова С.А., Капаева А.Т.
ГОЛОД 1921 -1922 ГГ. В КАЗАХСТАНЕ, КАК СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРНАЯ ТРАВМА.....143

Көкебаева Г.К., Стамшалов Е.И.
ГЕРМАНИЯДАҒЫ КЕҢЕСТІК СОҒЫС ТҮТҚЫНДАРЫНАН ЖАСАҚТАЛҒАН
ӘСКЕРІ БӨЛІМДЕР.....151

Zhakisheva S.A.
PRO MEMORIA FOR THOSE WHO LEFT IRRETRIEVABLY:
BIRMUKNAMED AIBASOV.....159

Қайыпбаева А.Т., Әбікей А.М., Оспанова Р.Р.
ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ САУАТСЫЗДЫҚТЫ ЖОЮ
НАУҚАНЫНЫҢ ЖҮЗЕГЕ АСЫРЫЛУЫ.....169

Борчашвили И.Ш., Курманбаев Б.М.
ИСТОРИКО-ПРАВОВЫЕ ПОДХОДЫ В ИССЛЕДОВАНИИ НАСИЛЬСТВЕННОЙ
КОЛЛЕКТИВИЗАЦИИ И ДРУГИХ ПОЛИТИЧЕСКИХ
КАМПАНИЙ В ОТНОШЕНИИ КРЕСТЬЯНСТВА.....180

Шашаева М.Ә., Қозыбаева М.М.
КЕҢЕСТІК ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ 1917-1930 ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ
«ӘЙЕЛ ТЕНДІГІ» МӘСЕЛЕСІ.....189

Кожирова С.Б., Быков А.Ю., Нечаева Е.Л.
XX ҒАСЫРДЫҢ 20-ШЫ ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН-РЕСЕЙ ШЕКАРАСЫНЫҢ
ҚАЛЫПТАСУ ТАРИХЫ.....197

Абдильдинова Л.Б., Искакова Г.М.
СОСТОЯНИЕ БЕЗРАБОТИЦЫ И БЕЗРАБОТНЫХ В РАЙОНЕ СТРОИТЕЛЬСТВА
ТУРКЕСТАНО-СИБИРСКОЙ ЖЕЛЕЗНОЙ ДОРОГИ.....207

**ЭТНОЛОГИЯ ЖӘНЕ АРХЕОЛОГИЯ
ЭТНОЛОГИЯ И АРХЕОЛОГИЯ
ETHNOLOGY AND ARCHEOLOGY**

Сиздиков Б.С., Жетібаев К.М., Гурсой М., Мургабаев С.С.
XVIII-XIX ҒАСЫРЛАРДАҒЫ ТҮРҒЫН ҮЙ ҚҰРЫЛЫМЫ (ОРТАҒАСЫРЛЫҚ СЫҒАНАҚ
ҚАЛАСЫ НЕГІЗІНДЕ).....217

Бобров Л.А., Кушқумбаев А.К., Исмаилов Д.
ЦЕЛЬНОКОВАНЫЙ ОЙРАТСКИЙ ШЛЕМ ИЗ СОБРАНИЯ АКМОЛИНСКОГО ОБЛАСТНОГО
ИСТОРИКО-КРАЕВЕДЧЕСКОГО МУЗЕЯ.....229

Kanatuly M., Adilbayeva A.S., Ercilasun K.

TOURISM OPPORTUNITIES FOR KAZAKHSTAN ON THE GREAT SILK ROAD.....237

Ишкалова Г.И.

ҚАЗАҚ ДӘСТҮРЛІ АҢШЫЛЫҒЫНЫҢ ХАЛЫҚ ФОЛЬКЛОРЫНДАҒЫ КӨРІНІСІ.....244

**Рецензия
Сын-пікір
Review**

Абиль Е.А., Кузембайұлы А.

ФЕНОМЕН ВЕЛИКОЙ СТЕПИ В СОВРЕМЕННОЙ КАЗАХСТАНСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ.

РЕЦЕНЗИЯ НА КНИГУ: ХАН ДЖУЧИ. ВЕЛИКАЯ СТЕПЬ.....255

Басуға 29.06. 2022 қол қойылды
Шартты баспа табағы – 12,5
Офсеттік басылым
Таралымы 150 дана.

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты,
«Отан тарихы» журналының редакциясында басылды